

Aýdym-saz näme?

Category: Aýdym-saz sungaty, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Aýdym-saz näme? AÝDYM-SAZ NÄME?

- **Aýdym-saz näme?**

Aýdym-saz diýip – durmuşymyzda bolup geýän wakalardan, her dürli gaýgy-aladalardan birsalymlygam bolsa ünsümüzizi sowup, derdimizi ýeňledýän duýgularyň jemine diýilýär. Hawa, aýdym-

saz diýleni bilenem, biziň ählimiz hemme-hemme aýdymlary diňläp baramzok. «Kim gaýkyny söýer, kim – küýkini» diýlişi ýaly, käbirimiz dutar-gyjakda aýdylýan aýdymlaryň, käbirimiz pop aýdymlaryň, käbirimiz rep, käbirimiz rok we ş.m. aýdymlaryň ölemen muşdagy. Aýdym-sazy diňlemekde onuň belli bir ugruna ýykgyn etmegimiz şol ugurda aýdymy ýerine ýetirýän aýdymçynyň ussatlygyna-da bagly bolup durýar.

Aýdym-saz diňlemegiň adamlaryň duýgusyny ösdürişi ýaly, adamyň derdini-de ýeňledýändigini anykdyr. Biziň käbirlerimiz aýdym aýdyp, saz çalyp, käbirlerimiz bolsa diňläp intellektuallaşýarys. Her bir adam aýdym-sazsyz ýaşap bilmez. Saz ussatlarynyň biri aýtmyşlaýyn, «Durmuşda aýdym-saz hökmany gerek zat däl. Sebäbi durmuşyň özi aýdym-sazdyr. Aýdym-saza dahyly bolmadyklar adam däl. Eger gürrüňi gidýän durmuş adamyň durmuşy hakynda bolsa, onda ol ýerde hökmany suratda aýdym-saz bardyr. Aýdym-sazsyz durmuşy göz önüne getirmek mümkin däl. Aýdym-saz durmuşyň şatlygy, ruhy, begenji, mahlasy hemme zadydyr. Diňe aýdym-sazyň belli bir ugry barada pikirlenmegiň özi nämä degmeýär!»

Hawa, aýdym-saz biziň durmuşymyzdyr. Gysgaça aýdanymyzda, aýdym-saz biziň ruhumyzyň, durmuşymyzyň inkär edip bolmajak aýrylmaz bölegidir.

Saz – seslerden düzülen parçany emele getirýär. Ol parçany bolsa sazandalar ýerine ýerine ýetirýär. Sazanda adamlaryň ruhy dünýäsi diýseň güýçli bolýar. Sebäbi olaryň aýratyn dünýäsi, dünýägaraýşy bolýar.

Sazyň esasy özeni ses bolup durýandygy üçin ses annorasion netijeden ybaratdyr. Şonuň üçinem saz biziň hyýaly güýjümüz bilen çäklenmeýär. Iň esasy zat hem, saz biziň ruhumyza aralaşýar, ruhumyzy iýmitlendirýär, dünýägaraýşymyza ýiti täsir edýär.

Saz – öz arasynda guralda çalynýan saza we söze ýanalyp çalynýan saza (aýdym) bölünýär. Aýdymlarda esasan sazyň duýga agram berýän goldawy bilen birlikde sözlere (goşgusyna) aýratyn üns berilýär. Dürli gurallaryň köplüginde çalynýan sazlarda (meselem, simfoniýalarda) bolsa sazyň berýän täsirine üns berilýär. Bular ýaly sazlara düşünmek kyn bolýar.

• Saz žanrlarynyň döreýşi

Saz eseri diýip – bir kompizitor tarapyndan düzülmegine we bir ritme jemlenmegine diýilýär. Sazyň «Adam bilen Howa dünýä inenden bäre» bar bolup gelen garamazdan, sazyň ösüşine güýçli itergi beren Iogan Sebastýan Bah (1685-1750) atly nemes kompozitorydyr. Soňky ýaşap geçen ähli nusgawy kompozitorlar Bahyň döreden saz eserlerinden täsirlendiler.

Bah täze saz formalaryny döretmek bilen bir hatarda, klassyky nemes sazyna esasan italýan we fransuz melodiýalaryny utgaşdyryp, barokko stiliniň iň tipiki nusgalaryny döretdi we barokko stilini iň kämil derejä çykardy.

• Sazyň aýratynlyklary

Saz dört esasy zatdan ybarat – diklik, ýognaslyk, wagt we tembr.

Diklik – sesiň nähili «tizdigini» ýa-da «pesdigini» görkezýär. Mysal üçin her notanyň ady («Do, re, mi») aýry-aýry diklige eýedir. Şol nota atlary-da haýsy oktawada ýer alşyna görä aýry-aýry diklikleri emele getirip bilýärler. Onuň akustiki taýdan aňladylyş birligine frekans (частота) diýilýär.

Ýognaslyk – bu ses çeküwiniň belentligini görkezýär. Oňa saz sungatynda nýuans hem diýilýär. (fortepiano, fortissimo we ş.m.). Onuň akustiki taýda aňladylyş birligi desibelidir.

Wagt – sesiň näçeräk wagta çenli dowam edýändigini aňladýar. Ol sazda ikiniň köpeldilişi ýaly görkezilýär (birlik, ikilik, dörtlük, sekizlik). Emma nota gymmatlygynyň gapdalyna belgilenen belgiler wagtyň öz gymmatynyň ýarysyna çenli uzamagyna getirýär.

Tembr – sesiň «reňkini» görkezýär. Mysal üçin şol bir oktawada şol bir notany şol bir ýognaslykda we şol bir yzygiderlilikde çalan keman saz guraly bilen fleýtanyň arasyndaky tembr biri-birinden tapawutlydyr.

Dört aýratynlygyň iň çylşyrymlysy hem şudur. Akustiki tembr sesiň dogabitdi (garmoniki) gurluşyna görä üýtgäp bilýär. Çylşyrymly ýeri hem şonda.

• Türkmen aýdym-saz sungaty barada nämeleri aýdyp bolar?

Türkmen sazyny belentliklere çykaran beýik kompozitorlaryň adyny agzamaly bolsa, onda olaryň başyny Nury Halmämmedowdan başlap, Aşyr Kulyýew, Daňatar Öwezow, Çary we Weli Muhadowlar, Aman Agajykow, Çary Nurymow, Rejep Rejebow... ýaly onlarça belli kompozitorlarymyzda gutarsa bolar. Näme üçin «gutarsa bolar»?! Eýse, häzirki döwürde şol beýikler ýaly kompozitorlar barmy näme?! Bar bolanda, olara pul berip saz ýazdyrjak aýdymçy bir barmyka? «Jany sag bolsun» hindi, türk, özbek, pars rus, amerikan beýleki halklaryň aýdymlarynyň! Heniz öz ýurduna ýaýrap ýetişmänkä, täze çykan daşary ýurt aýdymynyň türkmen «wersiýasy» çykýar. Saz üçin, aýdym üçin pul töläp çykdaýy çykaryp azara galmaly däl. Şübhesiz şonuň üçin, hernäçe gynansak-da, türkmen aýdym-saz sungatynyň ata-babalarymyzdan galan dutar-gyjakda, gopuzdyr tüýdükde ýerine ýetirilýän ugruny nazara almanyzyda, köplenç estrada ugrunda il ýüzünde, dünýä ýüzünde tutarlyk aýdym-sazymyz ýok diýen ýaly. Sesi ses ýerinde zehinli aýdymçylar ýoksuzam däl. Emma olaryň hem köpüsiniň sowat derejesi pes we aýdym-saz sungatynyň taryhyndan, teoriýasyndan düýbünden diýen ýaly bihabar. Türkmen estradasyna siňek kimin üýşen sansyz-sajaksyz «aýdymçylar» (olara bagşy diýip bolarmyka?) eýýäm 30 ýyldan gowrak, hatda 40 ýyla golaý wagt bäri daşary ýurt aýdymlarynyň sazyna ýanap aýdýan çala başy gowşan we «gelsene gyz gelseneden», «söýýän-köýýänden» başga sözi bolmadyk ýuwan sanawaçlary bilen aýdym-saz diňleýjileriň aňyny lertzana getirip gelýärler. Olar diňe bir daşary ýurt aýdymlarynyň sazyny «ogurlamak» bilen çäklenmän, indi biri-birleriniň aýdymlaryny hem, sözleriniň käbir ýerlerini (meselem, aýdymdaky ady tutulýan gyz adyny) üýtgedişdirip aýdyp ýörler. Sansyz-sajaksyz aýdymçylardan we aýdymlardan ýaňa bolsa, çar ýanymyz hyň berýär. Öňem biriniň aýdyşy ýaly «iti ursaň aýdymçy syçýar». Aýdymçy sany näçe köpelse, olary hasaba alýan, gözegçilik edýän degişli edaralaryň gaznasynyň galňaýandygyny biz bilýäris. Emma munuň türkmen aýdym-saz sungatynyň ösüşine hiç hili peýdasynyň ýokdugyna, gaýtam onuň

köküne palta urýandygyna we ertirki ösüşine atanak çekýändigine, has beteri-de dünýä derejesine çykmaly halymyza ile çykara ýüz-hatyra goýmaýandygyna, tersine, halkyň aňynda öz milli sungatymyzyň özgeleriň aýdym-sazyny gaýtalaýan öýkünmeden başga zat däldigi hakyndaky göwnüýetmezçilikli düşünje döredýändigine düşünmäge, şol degişli ýerlerde oturan kisesi galyňlara ýene näçe wagt gerek bolarka?!..

Internet we metbugat materiallary esasynda taýýarlan: Has TÜRKMEN. Aýdym-saz sungaty